

**ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА МЕЛОРАЦИЯ ИНСТИТУТИ БУХОРО
ФИЛИАЛИ
“ГИДРОМЕЛИОРАЦИЯ” ФАКУЛЬТЕТИ**

РЕФЕРАТ

**Мавзу: “АХЛОҚНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ, УНДА ИХТИЁР
ЭРКИНЛИГИНИНГ АХАМИЯТИ ВА АХЛОҚ ТУЗИЛМАСИ”**

Бажарди:

СХ ва М 2/2 гуруҳи талабаси К.Зокирова

Текширди:

Этика-эстетика фани ўқитувчиси А.Ҳасанов

АХЛОҚНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ, УНДА ИХТИЁР ЭРКИНЛИГИНИНГ АХАМИЯТИ ВА АХЛОҚ ТУЗИЛМАСИ

Режа

- 1. Ахлоқнинг келиб чиқиши.**
- 2. Ихтиёр эркинлиги ва ахлоқий танлов.**
- 3. Дастлабки ахлоқий қонун- қоидалар ва ахлоқий тараққиёт муаммоси.**
- 4. Ахлоқ тузилмаси.**

Қадимий она сайёрамиздаги ҳаёт одатда уч оламдан иборат деб қабул қилинган. Булар - наботот, ҳайвонот ва башарият олами; уларнинг ўзаро муносабатлари заминимиздаги ҳаётнинг асосий омили ҳисобланади. Хар учаласига ҳам пайдо бўлиш, ривожланиш, ўзини муҳофаза қилиши, насл қолдиришга интилиши инстинкти берилган ва ҳаётининг бир кунмас-бир кун ўлим билан ниҳоя топиши қисмати белгиланган. Чунончи, усимлик уруғидан пайдо булади, ривожланади, синган шохлари ўрнини сирач чиқариб, даволайди - муҳофаза қилади, уруғлик қолдириб, бир кун қурийд. Хайвон шу хусусиятлар билан биргаликда сезиш аъзолари ва қобилиятини ҳамда муайян даражада идрок. этиш хислатига эга. Инсонда эса булардан ташқари мулоҳаза қилиш, фикрлаш қобилияти ва уят ҳисси, бир сўз билан айтганда, ақл бор. Уни Ғазолий олтинчи сезги ёки иккинчи юрак, юрак ичидаги юрак ўқийди. Ана шу ахлоқ ихтиёр эркинлигини, ихтиёр эркинлиги эса ахлоқни тақозо этади.

Бу фикрни ёйиброқ тушунтириш учун инсоннинг пайдо булиши тарихига назар ташламоқ жоиз.

Аввало, шуни айтиш керакки, инсоннинг пайдо булиши энг баҳсли муаммолардан бири ҳисобланади. Бу борада бир-бирига қарама-қарши икки қараш мавжуд. Бири - диний, иккинчисидаҳрийча қараш. Диний эътиқодий нуқтаи назардан одамни Худо яратган. Даҳрийча қараш эса, буни инкор этиб, одамни табиат яратган, у табиатнинг бир қисми, деган ғояни илгари суради.

Улар орасида инглиз табиийётшуноси Чарльз Дарвин (1809-1882) фикрлари алоҳида эътиборга молик. У табиий турларнинг танлов йўли билан келиб чиқиши халқадаги эволюцион таълимотни яратди. Дарвин одам билан одамсимон маймунларнинг қардошлигини исботлашга уринди ва одам маймундан пайдо бўлган жонзот деган хулоса чиқарди. Дарвинча-даҳрийча қараш яқин кунгача “социалистик лагерь” ҳудудига кирган мамлакатларда расмий, давлат ёндошуви сифатида оқ суриб келди. Тоталитар тузумга

асосланган бу давлатлар таназзулга учрагач, яна инсонни Худо яратган деган фикр уларда етакчилик мавқеини эгаллади. Умуман, олганда, инсониятнинг интеллектуал тарихида, хатто нисбатан дахрийлик асри булмиш XX асрда ҳам, инсонни Худо яратган, деган фикр камида тўқсон фойизни ташкил этади. Биз ҳам ана шу кўпчилик томонидамыз. Айни пайтда, камчилик билдирган ва билдираётган аксил фикр ҳам яшаш ҳуқуқига эга эканини тан оламиз.

Шуни ҳам айтиш керакки, баъзиларда, динийлик билан дунёвийлик бир-бири билан сиғишадиган ходисаларми, деган хавотирли савол туғилади. Биз унга “Ҳа!” деб жавоб берамыз. Улар нафақат сиғишади, балки бир-бирини тақозо этади. Хусусан, дунёвийлик динийликнинг мавжудлик шартини, яъни бу дунё бўлмаганда, умумжаҳоний динлар ва муқаддас китоблар- нозил қилинмаган булур эди. Улар бир-бири билан сиғишгани учун ҳам бугун биз Арастуға, Форобийга, Ибн Синога, Камта, УлуҶбекка, Ньютонга эгамиз. Хамма тушунмовчилик бизда ҳали ҳам шўролар давридан қолган сарқити-одатдан келиб чиқади биз ҳали-ханузгача дунёвийликни эмас, дахрийликни, дунёвий илмларни эмас, марксча-ленинча деб аталган сохта “Фан”ни инкор этади. Дунёвийлик эса жамият ҳам динийликни ҳам, дахрийликни ҳам фуқароларнинг виждон эркинлиги сифатида қабул қилади. Шу боис бизнинг давлатимиз асло дахрий давлат эмас. Франция, Олмопия, Япония, АҚШ каби дунёвий давлат, таълим тизимимиз ҳам дахрийликка эмас, дунёвийликка асосланади.

Юқорида келтирганимыз, XX аср буюк олмон файласуфи Карл Ясперс, одамни бошқа жонзотдан келтириб чиқаришнинг ножоизлиги ҳақида гапириб, инсон трансценденталь боғлиқликка эга, унинг имкониятларини, эркини ҳеч бир жонзотники билан қиёслаб бўлмайди, инсон хатто имкониятлари нақадар чексиз эканини ўзи ҳам билмайди, деганида уни улуғлаганида, бизнингча, тамомила ҳақ эди. Агар диққат қилсак, асримиз мутафаккирининг фикри Куръони Карим “Бақара” сурасида марҳамат қилинган куйидаги оятларга ҳам оҳангдир “30. Эсланг (Эй Мухаммад), Парвардигорингиз фаришталарга “Мен Ерда (Одамни) халифа (ёрдамчи) қилмоқчиман”, деганида, улар айтдилар “У ерда бузғунчилик қиладиган, - қонлар тўқадиган кимсани (халифа) қиласанми? Холбуки, биз ҳамду сано айтиш билан Сени улуғлаймиз ва Сенинг номингни мудом пок тутамиз”. (Оллох) айтди “Мен сизлар билмаган нарсаларни биламан” ва у зот одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди. Сўнгра уларни фаришталарга рўбарў қилиб деди “Агар халифаликка биз ҳақдормыз деган сўзларингиз рост бўлса, мана бу нарсаларнинг исмларини Менга билдиринг!” 32. Улар айтдилар “Эй пок Парвардигор, биз фақат Сен билдирган нарсаларнигина биламыз. Албатта Сен ўзинг илму хикмат соҳибсан”.33. (Оллох) “Эй Одам, буларга у нарсаларнинг исмларини билдир”, деди. (Одам) уларга барча нарсаларнинг исмларини билдирганидан кейин (Оллох) айтди “Сизларга, Мен Еру осмонларнинг сирларини ва сизлар ошкор қилган ва яширган нарсаларни биламан, демаганмидим?”. 34. Эсланг (Эй Мухаммад), Биз фаришталарга Одамга таъзим қилинг, дейишимиз билан саждага этилдилар. Фақат Иблис кибр ва ор қилиб -кофирлардан бўлади”.

Вахоланки, сажда бунгача фақат Тангригагина бажо келтирилар эди. Демак, Худо бу билан барча мавжудотлардан олий, даража нуқтаи назаридан ўзидан кейин турадиган буюк зотни яратганини эълон этди. Одам - Худонинг ердаги халифаси. Шу ўринда “халифа” сўзининг амалий маъноси ҳақида тўхталмоқ ўринли. Уни оддий ҳаётий мисол билан тушунтирадиган бўлсак, косибликка, хунармандчиликка мурожаат қилиш мақбул. Маълумки, косиб ёки хунарманд устанинг қадимда бир неча шогирди бўлган. Улар орасидаги энг ақлли, тадбиркори, устанинг мухаббатини қозонгани уста томонидан халифа этиб тайинланган. Халифага уста ўзининг бир қанча ваколатларини, жумладан, бирор ёққа сафарга кетса, шу муддат мобайнида бошқа шогирдларни бошқариб, раҳбарлик қилиб туришни топширади. Шундай қилиб, уста қайтиб келгунга қадар халифа унинг иродасини амалга ошириш билан машғул бўлади. Одам ҳам Оллоҳга нисбатан ана шундай халифадир то у қиёматга қадар, яъни Тангри даргоҳига боргунгача наботот ва ҳайвонот олами устидан ҳукмронлик қилиб туради. Ҳукмронлик қилиш учун, маълумки, муайян даражада эркинликка, эркин ҳаракати ихтиёр этишни ҳуқуқига эга бўлишга фалсафий ибора билан айтганда, ихтиёр эркинлиги зарур. Ана шу ихтиёр эркинлиги фақат инсонга берилган. Фаришталар бундай маънавий неъматдан маҳрум - улар фақат Оллоҳнинг буйруғини бажарадилар. Лекин инсондаги ихтиёр қилиш эркинлиги ҳам чекланган- у Оллоҳ томонидан Қуръони Каримда умумий тарзда бегилаб берилган доирадагина мавжуд бўлиши керак. Шу боис мутлақ эркинлик инсонга эмас, фақат яратганга хос.

2. Инсон ҳам ихтиёр эркинлиги зарурият талаби билан оқилона, ақлга бўйсундирилган равишда, чекланади, яъни нисбийламади. Акс ҳолда, муайян бир, бир неча инсон ёки гуруҳнинг бетийиқ эркин ихтиёри нафақат бошқа инсонлар ва гуруҳлар, балки наботот, ҳайвонот олами, бутун дунё учун фожеага айланиши мумкин. Ихтиёр эркинлигини бундай чеклашнинг, ақлга бўйсундиришнинг асосий воситаси ахлоқдир.

Шундай қилиб, ахлоқ - олий мавжудотга ато этилган олий неъмат. Яъни ахлоқнинг келиб чиқиши илохий манбаъдандир. Ана шу илохий асосни асраб-авайлаб, тараққий топтириш ҳар бир инсоннинг асосий вазифаси, бурчи. Шу боис ўз-ўзини ва иложи бўлса, ўзгаларни ахлоқий тарбиялаш барча муқаддас китобларда савоб саналади.

Ихтиёр эркинлиги туфайли инсон ҳар қадамда ахлоқий танлов муаммосига дуч келади. Бу муаммо кишида масъулият ҳисси мавжудлигидан далолат беради. Масъулиятни, ўзгалар ва ўз виждони олдида жавобгарликни сезмаган киши хоҳлаган ишга қўл уриши мумкин - уни уз қилмишининг оқибати қизиқтирмайди, у фақат манфаат устуворлигини тан олади, холос. Ундай одамни ахлоқсиз деб атайдилар. Зеро инсон ё эзгуликни, ё ёвузликни танлаши туфайли ниманидир ихтиёр этади ахлоқий танлов ҳар бир хатти-ҳаракат, ҳар бир қилмишнинг ибтидо нуқтаси.

Умуман, инсон ва жамият ахлоқий ҳаётида танловнинг аҳамияти беқиёс. Масалан, тарихдан бир таъсирчан воқеани олиб кўрайлик бозорда мутасаввиф

аллома, озарбойжон, эски узбек (туркий), форс тилларида ўлмас асарлар яратган буюк шоир Имоиддин Насимийнинг ғазалини ёд ўқиётган бир ёш йигитни куфрда айблаб, хибсга оладилар. йигит олдида икки йўлдан бирини танлаш турарди ё пири Насимийни сотиш ва тавба қилиб, банддан озод бўлиш ёки ғазални ўзимники, деб ўлимга тик бориш. Покдомон, ор-номусли йигит иккинчи йўлни танлайди. Қози унинг терисини шилишга буюради. Оломон томомабинлар йиғилади. Шу пайт Насимий келиб қолади. Воқеадан хабар топган Насимий олдида ҳам энди танлов турарди - танламасликнинг иложи йўқ эди ё ўзини ошкор қилиб, ёш йигитни жаллод қўлидан қутқизиши ва унинг ўрнини эгаллаши, ёки оломон орасидан секин сирғалиб чиқиб кетиб, шогирдининг ўлимга махкум этилиши эвазига ўз жонини асраб қолиши керак. Буюк мутасаввиф шоир биринчи йўлни танлайди ўзини жаллод қўлига тутқазиб, бегунох йигитни озод этади. Қози Насимийнинг терисини шилишга буюради. Жаллод ишга киришади, атрофга қон сачрайди. Шунда қози одамларга, нари туринглар, бу кофирнинг томчи қони бирор ерингизга тегса, уша ерни кесиб ташлаш керак булади, дейди. қози гапини тугатар-тутатмас, Тангри иродаси билан бир томчи қон сачраб келиб унинг жимжалоғита тегади. Оломон қозидан бармоғини кесиб ташлашини талаб қилади. Энди қозининг олдида танлов турарди ё бармоғини кесишга бериб, гапининг устидан чиқиши керакки гапидан кайтиб, шармисор бўлиши керак. Қози ахлоқийнопок, кўрқоқ ва худбин одам сифатида гапидан кайтади. Насимий эса кийноққа мардоновор чидаб, чурк этмайди, аксинча қозининг ахволини кўриб, истехзоли кулади ва сўнги ғазалини ёддан айтади. Насимийнинг бу жасорати асрлардан-асрларга ўтди, не-не шоирларнинг шеърларида мадҳ этилди, ўзи эса инсоний поклик ва юксак ахлоқийликнинг ўлмас тимсоли бўлиб қолди. Бир намуна сифатида буюк туркман шоири Махтум қулининг “Савол-жавоб” шеърдан қуйидаги саккиз сатрни келтириш мумкин :

Махтум қули - у Нимадир, емадилар-туйдилар?

У нимадир, улуг кунга қўйдилар?

Ул ким эди товонидан сўйдилар?

Шоир бўлсанг, шундан бизга хабар бер!

Дурди шоир - У дийдордир, емадилар-туйдилар,

У намоздир- қиёматга қўйдилар,

Насимийни товонидан сўйдилар,

Биздан салом бўлсин, жавобимиз шу!

Шундай қилиб, ушбу мисолда уч хил танловни, уч хил масъулиятни ва ихтиёр эркинлигидан уч хил фойдаланишни кўрдик. Демак, хар бир инсоннинг бу дунёда ахлоқий танлов синовидан ўтмаслиги мумкин эмас.

3. Дастлабки ахлоқий қонун- қоидалар ана шу танловни руёбга чиқришга, яна хам аниқроқ айтганда, уни осонроқ амалга оширишга хизмат қилган илк ахлоқий қоида “Ўзингга раво кўрмаган нарсани бошқага ҳам раво кўрма” мазмунида дунёга келган. Унинг hozирги замондаги ўзбекчаси “пичоқни аввал ўзингга ур, оғирмаса ўзгага ур”, “Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил” каби мақолларда акс этган. Ахлоқинг олтин қоидаси деб аталган ушбу қоида, бизнингча, энг қадимий ахлоқий талаблардандир. Зеро хун олиш талаби кейинроқ пайдо бўлган ва инсоннинг асл мохиятига тўғри келмайдиган қоидалардан барча муқаддас китобларда инсонни зўрлик билан жонсиз қилишнинг мумкин эмаслиги таъкидланади. Биз кўриб ўтганимиз, бундан деярли ХХХ аср муқаддам тарқала бошлаган зардуштий динининг муқаддас китоби “Авесто”даёқ ахлоқий қонун- қоидалар ишлаб чиқилгани диққатга сазовор. Унда инсонни инсон томонидан улдириришгина эмас, балки ит, от каби ҳайвонларни жонсиз қилиш, дарахт ва усимликларни беҳуда ҳалок этиш қатъиян ман қилинади, инсон фақат эзгу уй, эзгу ният на эзгу аъмоллар билан яшаши лозимлиги таъкидланади. Библиёда Қобилни ўлдирган Ҳобилдан Тангри хун олмасликни ва уни ўлдирмасликни талаб этади. Буддха таълимоти жонлини жонсиз қилишни энг катта гуноҳ деб билади. Инжилда “Уз қавмдошингни сев”, “одам ўлдирма”, деган даъватлар асосий қоидалар сифатида намоён бўлади. Куръони Каримда эса хун олишдан кўра товон олмоқ маъқуллиги айтилади на мусулмонлар ўзаро фақат гўзал муносабатлар қилиши лозимлиги кўрсатилади. Демак, дастлабки ахлоқий қонун-қоидалар муқаддас китобларда ўз аксини топган зўравонликка зўравонлик билан жавоб бермаслик тамойили асосида яратилган.

Ана шу, инсон ахлоқий ҳаётининг-асоси булган қонун қоидалар ҳозир ҳам уз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Одамлар уларни оғир мажбурият деб билмасдан, дил-дилдан бажарадиган замоннинг тезроқ келиши учун тинмай ҳаракат қилишлари ахлоқий таракқиётдан далолатдир. Зеро ана шу йўлда инсон уз яратганига мақбул комил инсон бўлиб етшилади.

Ҳозиргача бўлган биздаги анъанавий ахлоқшуносликда ахлоқни тарихий материализм тамойилига асосланиб даврийлаштириш қабул қилинган кулдорлик ахлоқи, феодализм ахлоқи, буржуа ахлоқи в.х . Тарарихийлик нуқтаи назарини рад этмаган ҳолда, биз бундай даврийлаштиришга эҳтиёт булиб муносабат қилишни тавсия этардик. Негаки, у ахлоқ илмини сохталаштиришга, бир томонлама қатъий ҳукм чиқаришга асосланган. Чунончи, унда “Кулдорлик ахлоқи”, деган тушунча мавжуд ва у қатъий равишда “кул - расмона одам эмас, жонли нарса” деган тамойил билан иш куради. Шундай экан, у ҳ олда, юқорида келгирганимиз, Қадимги Миср донишманди Пхатотепнинг “Панднома”сидаги “Кимматбаҳо тошдек яшириндир оқилона сўз, ҳолбуки уни дон туюётган чўридан топиш мумкин”, деган ҳикматини қандай тушуниш мумкин?-ки Қадимги юнон масалчиси, кул Эзопга хўжайинининг муносабати бекасининг уни севиб қолиши ёки Қадимги Румода баъзи бир озод этилган кулларнинг кейинчалик сенаторлардан хам каттароқ обрўга эга бўлганини қандай изоҳлаймиз. Ёки “Ўтган кунлар”даги Хасаналининг Юсуфбекхожи оиласидаги мавқеи-чи? Худди шунингдек, ўрта асрларда аждодларимиз яратган дурдона

пандномаларда, одатда, амалдорлар ва феодаллар эмас, балки оддий халк вакиллари кўп ҳолларда ахлоқий жиҳатдан уступ килиб тасвирланади. Абу Бакр ар-Розий ўзининг “Камбағаллар табобати” деган ном билан машҳур булган китобида, хатто, мана, бундай деб ёзади “кўли қисқа кишиларнинг болалари камбағал ва камтарона яшаётганликлари туфайли ҳалол, фазилат эгалари булиб етишишлари мумкин, зеро уларнинг бошқаларга нисбатан сабр-тоқат курсатишлари, тарбия ҳамда машғулотларда қийинчиликларга бардош беришлари осон кўчади”.

Хўш, бу мисоллар истисноми? асло. Истисноли ҳолатларнинг бунчалик кўп булиши мумкин эмас. Гап шундаки, “кулдорлик ахлоқи” ёки “феодализм ахлоқи” деганда, аслида ахлоқий тамойил эмас, балки мазкур давр ёки тузум ишари сурган ҳуқуқий тамойиллар назарда тугилган. Натижада юқоридаги мисолларда кўрганимиздек, ички ахлоқийлик билан ташқи ҳуқуқийлик доимо курашиб келган. Ана шу номутаносиблик сабабли кўпгина мутафаккирлар чалкаш хулосаларни чиқарадилар. Чунончи; Сартр, АҚШдаги фуқаролар уруши даврида кўтарилган ахлоқий муаммолар ҳозир ҳам инсоният олдида турибди, бу борада ташланиш рўй берган эмас, дейди. Демак, Сартр тўғридан-тўғри ахлоқий тараққиёт йўқ, деган фикрни илгари суряпти. Бунга қўшилиб бўлмайди.

Агар эзгулик ва ёвузлик, яхшилик на ёмонлик, ихтиёр эркинлиги, танлов сингари тушунчалар ҳанузгача ўз номини сақлаб қолганини, узгармаганлиги назарда тутсак, балки Сартр ҳақдир. Лекин ахлоқий тушунчаларнинг номлари ўз-ўзига мавҳум ва мантикий ҳодисалардир. Уларнинг муайянлашуви ва яшаши макон ва замон ичидаги инсон ҳатти-харакатларига боғлиқ. Масалан номус тушунчасини олайлик. У юқорида келтирганимиз талон - хун олиш даврида ҳам бор эди ва ана шу хун олишнинг амалга оширилиши орқали маъно касб этарди. Тарихга назар ташласак, хатто хун олиш жараёнининг ҳам тараққий топиб борганини кўриш мумкин. Ҳозирги даврга келиб эса, хун олиш ахлоқ муаммоси сифатида кун тартибидан чиқиб кетди. Энди номус тушунчасининг асосий қамрови – бошқача.

Демак, инсоният тарихида ахлоқий тараққиёт булган ва у давом этиб келмоқда. Тўғри, бу давом этиш қатъий тадрижийликка эга эмас. У гоҳо сусайиш, баъзан эса бир оз ортта чекиниш, "баъзан бир қанча муддат қоим туриш хусусиятларига эга. Лекин катта даврлар ва Тарихий ораликларни олиб қарайдиган бўлсак, ахлоқий тараққиётнинг мавжуд эканига ишонч ҳосил қилиш қийин эмас. Мустабид тузумлар ва шахслар келтириб чиқарган ахлоқий таназзулар ҳаммаси қизиқ муддатли ҳамда ўткинчи ҳодисалардир. Зеро инсоннинг асосий моҳияти ўзини ва ўз жамиятини тараққий эттириб бориш билан белгиланади. Ахлоқ эса ана шу тараққиётдан ҳеч қачон четда турмайди.

4. Ахлоққа гап борганда, албатта унинг муайян тузилмаси, унга асос бўлган омиллар, унсурлар тўғрисида тўхталмаслик мумкин эмас. Ахлоқ тузилмасини, одатда, уч омил-асосдан иборат деб ҳисоблайдилар. Булар - ахлоқий англаш (ахлоқий онг), ахлоқий ҳис этиш (ахлоқий ҳиссиёт) ва ахлоқий муносабатлар (ахлоқий ҳатти-харакатлар). Баъзи мутахассислар (чунончи, машҳур рус

ахлоқшуноси А. И. Титаренко) ахлоқшунослик мезоний тушунчаларини (катеторияларини), ахлоқий меъёрлар ва тамойилларни ахлоқ тузилмаси тарзида тақдим этадилар. Бизнинг нуқтаи назаримиздан бу фикр унчалик тўғри эмас. Чунки мазкур тушунчалар, тамойилар ва меъёрлар кўпроқ ахлоққа эмас, балки уни ўрганадиган фанга – ахлоқшуносликка тааллуқлидир.. Умуман, шуни айтиш керакки, ахлоқшунослик фанида анча-мунча чалкашликлар мавжудки, уларнинг сабабини мазкур фаннинг бошқа фанларга нисбатан алоққа хусусиятларга эгалигидан, яъни унда кўп ҳолларда илмий-назарий жиҳатларнинг илмий-амалий томонлар билан омукталлашиб кетганидан қидирмоқ лозим.

Шундай қилиб, ахлоқ тузилмаси уч асосий омилни ахлоқий англаш, ахлоқий акс этиш ва ахлоқий муносабатларни уз ичига олади. Айни пайтда ана шу омилларнинг тузилмадаги ўрни, тўғрироғи, мавқеи масаласида ҳам турли хил қарашлар мавжуд. Баъзи ахлоқшунослар ахлоқий англашни, бошқа бировлар ахлоқий ҳиссиётнинг ўзини асосий унсур деб талқин этадилар. Яна баъзи бировлар ахлоқий англаш - ахлоқий онгга етакчилик мавқеини берадилар. Хўш, аслида қандай қараш ҳақиқатга яқинроқ?

Аввало, шуни таъкидлаш керакки, жуда кўп ҳолларда ахлоқ тузилмасидаги мазкур уч омил-унсурнинг бирортасисиз ахлоқ тумунчасини тасаввур қилиб булмайди. Бошқача айтганда, ахлоқни инсон кўзи олдида гавдаламирувчи ахлоқий муносабатларнинг акс этиш ва ахлоқий англашсиз юзага чиқиши яъни мавжуд бўлиши мумкин эмас. Бундай ҳолат ахлоқий ҳис этишга ҳам, ахлоқий англашга ҳам тааллуқли. Зеро тузилмадаги бу учунсур-омил бир-бирисиз камдан-кам мавжуд бўлади, доимо бир-бирини тақозо қилади.

Энди ахлоқий англашнинг тузилмадаги етакчилик мавқеига, тўғрироғи, асосий унсур сифатидаги ўрнига келсак, уни бу тарзда талқин этиш, бизнингча, тўғри эмас. Ваҳоланки, шўролар даврида ва ҳозирдаги рус олимлари орасида баъзи ғарбдаги замонавий ахлоқшунослик йўналишларида ана шундай қараш ҳукумрон эканини кўрзмиэ. Аслида эса, тузилмада пойдевор унсур сифатида алоқий сиёсатёт ёки ахлоқий ҳис этиши намоён булади. тўғри, жуда кўп ҳолларда бирор бир ахлоқий қарорнинг амалга ошуви узок ёки қисқа вақт мобайнида уша қарор оқибатлари тўғрисида онгли равишда хулоса чиқаришга, уларни аввалдан англаб этишга уриниш билан боғлиқ бўлади, яъни биз ўз хатти ҳаракатларимизни ахлоқий англаш элагидан ўтказиб, фаолият кўрсатамиз. Лекин ўша англаб амалга оширилган ахлоқий қарор тубида, сўзсиз, ахлоқий ҳиссиёт ётади. Демак, ахлоқий ҳис этиш ахлоқий англаш учун материал вазифасини ўтайди.